

Egry Gábor

„Kis magyar világ” – történeti megközelítések

A második bécsi döntés és az azt követő négy év Észak-Erdélyének története ma a legjobb esetben is csak „szürke foltnak” minősíthető a magyar történettudományban. Köszönhetően a rendszerváltást követő évek megélénkült érdeklődésének már nem fehérről, amiről szinte alig vannak ismereteink, eltekintve néhány kiemelt területtől (baloldali mozgalmak, ellenállás, az 1944-es újabb uralomváltás) és természetesen az egyéni és közösségi emlékezet más formáitól. Rendszeres, sokoldalú, sok szempontú felmérése és kutatása azonban máig elmaradt, így aztán csak részkérdésekre adott válaszokkal szembesülhetünk, és részeredmények állnak a rendelkezésünkre. Ami pedig különösen érdekes: a korábbi kultúraközpontú kisebbségtörténet lényegét jelentő kisebbségi eszmetörténet művelői is igen óvatosan bántak a korszakkal, annak ellenére, hogy az általuk ebben a megközelítésben vizsgált személyek életpályájának igen sajátos – és sokszor meghatározó – periódusát jelentette a négyéves magyar uralom.

A második bécsi döntés és a következő négy év „történeti” értékelése már egészen korán, tulajdonképpen a döntés pillanatában megkezdődött. Az 1944/45-ös újabb fordulatot, a román szuverenitás helyreállítását követően szinte azonnal kibontakozott a helyi, baloldali dominanciájú nyilvánosságban egy olyan diskurzus, amelyik kénytelen volt reflektálni a megelőző időszakra is. Az újra kisebbségi sorba kerülő magyarság számára valamilyen módon értelmezhetővé és elfogadhatóvá kellett tenni azt, hogy a korábban traumatikusnak bizonyult események megismétlődnek. A második bécsi döntést ennek megfelelően olyan módon kellett beállítani, mint ami – megszüntetve az egyébként szerves egységet képező Erdély egységét – csak szenvedést okozott mindkét ott lakó népnek, magyaroknak és románoknak (a németeket a kollektív felelősség jegyében keveset emlegették), s ami a fasiszta Németország hatalmi céljait, valamint a két ország uralkodó osztályainak uralmi szempontjait szolgálta.¹ A cikkek sora mellett mindenekelőtt az ekkor megjelenő visszaemlékezések² is ezt sugallták, kiegészítve ezt még azzal, hogy megalapozták a legális és illegális baloldali mozgalmak történeti jelentőségét, mint amelyek az elkövetkező új korszakot készítették elő.³

Részben ebből a korai, egyértelműen politikailag motivált interpretációból nőtt ki aztán a korszakra vonatkozó történeti kutatások első időszakának egyik domináns irányzata, amely egyúttal a kérdés máig egyetlen monografikus feldolgozását is eredményezte.⁴ Csatári Dániel, aki még 1956-ot megelőzően az első nemzetiségtörténeti kutatócsoport tagjaként kezdett hozzá munkájához, a magyar-román viszony és az észak-erdélyi baloldali mozgalmak történetének megírására vállalkozott, természetesen az egykori politikai elitet bíráló alapról. Ennek megfelelően munkája két kérdésre összpontosított: a diplomáciatörténetre s a baloldali mozgalmak és ellenállás történetére. Munkája máig megkerülhetetlen, nem csak egyedüli volta miatt. Nem hallgathatóak el azonban gyengeségei sem. Mindenekelőtt az, hogy a baloldali politikai erőket előtérbe állítva, valószínűleg erősen eltúlozza jelentőségüket a korszak társadalmi életében. Ezen

túl pedig az elemzés két szálát sokszor nem reflektáltatja egymásra, és így megint csak felülértékeli a baloldal hatását a domináns politikai erőkre.⁵

Csatárihoz hasonlóan, a korabeli magyar politikai elit sokszor differenciálatlan bírálatán alapszik Tilkovszky Lóránt munkája, aki a revízió és a nemzetiségi politika összefüggését vizsgáló munkájában⁶ elemezte a második bécsi döntést követő néhány hónap észak-erdélyi eseményeit is. Ő is a diplomáciatörténetre alapoz, a nemzetiségi politika kapcsán pedig erőteljesen hangsúlyozza a negatív jelenségeket. Lényegében a rendszerváltásig ez a három kérdés (diplomáciatörténet, nemzetiségi politika, baloldali mozgalmak) uralta az Észak-Erdéllyel kapcsolatos narratívát, anélkül, hogy néhány újabb emlékirat⁷ közzétételén kívül, igazán lényeges munka jelent volna meg.⁸ Sőt, a rendszerváltás körül is először az emlékirat-irodalom újabb, ezúttal azonban már nem baloldali személyiségeitől származó darabjai kerültek a közönség elé.⁹

A rendszerváltást követően megélénkülő kutatások eddig részkérdésekre fókuszáltak; a kérdéskört érintően mindaddig egyetlen monográfia született, amely – a korábbi diplomáciatörténeti kutatásokat meghaladva és kiegészítve, magának a döntőbírósi határozatnak, illetve előtörténetének a vizsgálatára vállalkozott.¹⁰ A szerző azóta is a magyar-román viszony vizsgálatával foglalkozik, ami természetesen Csatári egykori munkájának kiegészítését, felülírását jelenti. A vizsgálat alá vont részkérdések között még egy olyan problémakör szerepel, amelyik már a rendszerváltás előtt is érdeklődést váltott ki: a nemzetiségi politika. Ennek „újraírására” Benkő Levente vállalkozott.¹¹ Benkő elemzése már nem a negatívumokat állítja előtérbe, mint elődei. Ugyanakkor sajátos, hogy csak nagyon kevéssé reflektál azokra, még cáfolat céljával sem. Elemzésének három jellegzetességét érdemes kiemelni: a magyar és a román politika összehasonlítása alapvetően korrekt, de a hangsúlyokból mégis egyfajta magyar „főlény” bontakozik ki; nem szakaszozza a korszakot, pedig legalább Teleki Pál halála és az azt követő két kormány kapcsán érdemes lenne ezen elgondolkodni; és végül a cím ellenére nem egy nemzetiségpolitikai koncepciót vizsgál, az egyedi intézkedések mögött nem próbálja megragadni az egységes politikát.

A további vizsgált problémák között található a visszacsatolás közigazgatás-története,¹² a nemzetiségi politika,¹³ a székelyföldi gazdasági fejlesztési tervek,¹⁴ a zsidókérdés,¹⁵ a regionális fejlesztés kérdései,¹⁶ a szociálpolitika,¹⁷ Kolozsvár története a háború alatt,¹⁸ egyes személyek szerepe és tevékenysége,¹⁹ vagy éppen az ellenállás problémaköre. Az újabb munkák egy része továbbra is a bejáratott vonalakon mozog. Tibori Szabó Zoltán Teleki Béláról szóló munkája²⁰ nem csak a hatalomváltás eseményeivel foglalkozik, hanem megpróbálkozik az Erdélyi Párt történetének értékelésével is. Mindehhez Teleki Béla rövid visszaemlékezését, továbbá interjúkat, interjúrészleteket, a korábbi művekből vett idézeteket használ fel – nem igazán megszerkesztett összevisszágban. A koncepció azonban egyértelmű, amint a cím is jelzi: a rövid „magyar világ” idején működött politikai párt erdélyiségét akarja bemutatni és igazolni. Ebbe a sorba illeszkedik Balázs Sándor legújabb munkássága is.²¹ Balázs részben Mikó Imre – a hagyatékban fellelhető és általa közzétett – visszaemlékezéseire, részben a sajtóra és az Országgyűlés képviselőházának naplóira támaszkodva, két ismert, a kisebbségi történeti kánonban mára kulcsszerepet kapott személy tevékenységét elemezte. Mikó Imréről és László Dezsőről van szó. Pályakezdésük egyaránt az 1930-as évek elejére esett, mindketten az *Erdélyi Fiatalok* című lap köréhez tartoztak. László Dezső „a kisebbségi élet ajándékairól” közöl egy fontos írást, majd a *Nem lehet*-vita nagy hatású szereplője

lett. Mikó Imre és László Dezső életútja aztán újra összefonódik a magyar parlamentben, amelynek mindketten képviselői lesznek, majd az Erdélyi Párt tagjai, különböző szintű vezetői. Életútjuknak ezt a szakaszát dolgozta fel Balázs Sándor, aki a munkája közben több kérdéssel is szembesült; ezekre úgy kísérelt meg választ adni, hogy némileg az Erdélyi Párt történetére és problémájára is kitért. Megpróbálta ugyan elszakítani a személyes életutakat a párt történetétől, de egyben hozzá is kötötte ahhoz.

A történeti biográfiai megközelítés gyakorlója Horváth Sz. Ferenc is, aki Paál Árpád életútjának feldolgozására vállalkozott. Egy nagyobb lélegzetvételű tanulmányában²² ismertette a két világháború közti időszakot; munkája azonban csak nagyon érintőlegesen terjedt ki a bécsi döntés utáni négy évre, amikor Paál, az Erdélyi Párt tagjaként és képviselőjeként, a magyar Országgyűlés munkájában vett részt. Horváth, eltérően Balázs munkáitól, mindenekelőtt a László Dezsőről írott művétől, teljes pályakép felvázolására törekszik, amelynek legfontosabb részét az eszmetörténeti és világnézeti változások jelentik. Ebben az értelemben nem ragad ki egy korszakot az életpályából, nem egy tulajdonképpen változatlan felfogású életutat rajzol fel, hanem pont a változásokat helyezi előtérbe, azokra kérdez rá.²³

Ugyancsak Horváth az egyike a zsidókérdéssel foglalkozó kutatóknak. (Rajta és Tibori Szabó Zoltánon kívül meg kell említeni Gidó Attilát és Löwy Dánielt is.) Az ő munkáik nem csupán az észak-erdélyi holokauszt történetének feltárására törekednek, hanem kontextualizálni is kívánják azt. Horváth legújabb tanulmánya²⁴ a két világháború közötti időszak kisebbségi antiszemitizmusából eredezteti, a *völkisch*-gondolkodással és a magyar népességmozgatási tervekkel szoros összefüggésben értelmezi a zsidóság elpusztítását.

Üdítő jelenség az Észak-Erdélyre vonatkozó kutatások színterén egy fiatal amerikai kutató, Holly Case munkássága. Az ő külső szemszöge, úgy tűnik, lehetővé teszi, hogy rákérdezzon olyan problémákra is, melyek a magyar történettudomány merítéséből eddig kimaradtak. Megközelítése rokon az eszmetörténettel, bár elsősorban szociológiaiak minősíthető. Ezen belül azonban foglalkozik olyan problémákkal is, mint a „nemzeti védelem nyelvi eszközei”, aminek kapcsán kolozsvári bírósági eljárásokat elemez a nemzeti érzületet védő törvény, illetve a fajgyalázást megtiltó rendelkezésekkel összefüggésben, vagy a „új európai rend” fogalmának használata magyar és román részről.²⁵

*

Összegezve tehát az elmondottakat, az eddigi historiográfiában mindeddig nem látszik kirajzolódni a szintetizálás, az összefoglalás igénye az 1940 és 1944 közötti időszak észak-erdélyi történelmével kapcsolatban. Különösen elhanyagoltnak tűnik a korszak eszme-, ezen belül is a politikai eszmetörténete, a politikatörténet (kivéve a baloldali mozgalmakat), valamint – az előbbiekkal szoros összefüggésben – az ideológiatörténet. Viszont az eddigi részvizsgálatok sokszínűsége, a sokféle megközelítés és a már meglévő eredmények jó alapot jelenthetnek a további, immár szintetizáló igényű munkának is.

Jegyzetek

¹ Erre lásd Egry Gábor: Realitások és illúziók. Magyar kisebbségek jövőképe a második világháború végén – egy új kor küszöbén? In Feitl István – Földes György (szerk.): *1945 a világtörténelemben. Milyen jövőt képzelt magának a világ?* Budapest, 2005, 191–212. o.

- ² Asztalos István: *Író a hadak útján*. Kolozsvár, 1946; Méliusz József: *Sors és jelkép*. Kolozsvár, 1946; Nagy István: *Erdélyi úton*. 1947.
- ³ Egry: i. m. Mindezek mellett érdekes, hogy a kettéosztás következményeinek értékelésében a baloldalhoz hasonló álláspontot képviselt Márton Aron is. (Uo. 209. o.)
- ⁴ Csatári Dániel: *Forgószélben. A magyar–román viszony 1940–1945*. Budapest, 1968.
- ⁵ Jó példája ennek az Erdélyi Párt 1943. szeptember 12-i nagy választmányi ülése, amelyen részleges politikai fordulat zajlott le. Csatári ezt kizárólag a megerősödő baloldal hatásának tulajdonítja, nem véve tudomást arról, hogy éppen négy nappal korábban került sor Olaszország kiválására a háborúból, ami a döntő lökést adta az Erdélyi Párt váratlan fordulatának. Vö. Csatári: i. m. 299–307. o.
- ⁶ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségi politika Magyarországon 1938–1941*. Budapest, 1967, 255–334. o.
- ⁷ Mindenekelőtt Balogh Edgár visszaemlékezéseit kell megemlíteni. Balogh Edgár: *Szolgálatban. Egy nemzedék története 1935–1944*. Budapest, 1981. /Tények és tanúk./
- ⁸ A sok vihart kiváltott Erdély története számos, tudományon kívüli okból, csak nagyon érintőlegesen foglalkozik a problémával.
- ⁹ Katona Szabó István: *Nagy remények kora. Erdélyi demokrácia 1944–1948*. Budapest, 1990. /Tények és tanúk./; Bethlen Béla: *Észak-Erdély kormánybiztosa voltam*. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 1989. /Sisak és cilinder könyvek./ A történeti kutatások fókuszában ekkor az 1944-es kolozsvári hatalomváltás eseményei álltak. Erre lásd Arday Lajos és Simó Gyula levélváltását. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) Simó Gyula hagyatéka 937. fond, 3. őrzési egység.
- ¹⁰ L. Balogh Béni: *A magyar–román kapcsolatok 1939–1940-ben és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, 2002.
- ¹¹ Benkő Levente: Magyar nemzetiségpolitika Észak-Erdélyben 1940–44. *Pro Minoritate*, 2002/Ősz, 7–41. o.
- ¹² Simon Zsuzsanna: Erdély köz- és szakigazgatása a második bécsi döntés után. *Regio*, 1995. 4. sz.
- ¹³ Benkő: i. m.; egy jóval korábbi elemzés Tilkovszky: i. m.
- ¹⁴ Oláh Sándor: Modernizációs törekvések a Székelyföldön, 1940–1944. In Fedinec Csilla (szerk.): *Nemzet a társadalomban*. Budapest, 2004, 133–150. o.
- ¹⁵ Tibori Szabó Zoltán: Csík vármegye zsidósága. I–III. *A Hét. Új folyam*, II. évf. (2004) 43–45. sz.: okt. 28., nov. 4., nov. 11.
- ¹⁶ Bárdi Nándor: Az Erdélyi Párt és a regionális politika. *Magyar Kisebbség*, 2003, 2–3. sz. 134–162. o. Ezzel kapcsolatban Hámori Péter munkáira kell utalni.
- ¹⁸ Lásd Holly Case-nek a Stanford Egyetemen készült disszertációját Kolozsvár háború alatti történetéről.
- ¹⁹ Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kolozsvár, 2003; uő: László Dezső a magyar parlamentben. In Cseke Péter (szerk.): *László Dezső emlékezete*. Kolozsvár, 2004, 99–122. o.
- ²⁰ Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. Kolozsvár, 1993.
- ²¹ Balázs: *Mikó Imre...* 95–128. és 294–334. o.; uő: *László Dezső...*
- ²² Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. I–IV. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. *A Hét. Új folyam*, III. évf. 34., 36., 37., 39. sz.: 2005. aug. 25., szept. 8., szept. 15., szept. 29.
- ²³ Felfogását ezzel kapcsolatban jól tükrözi programatikus cikke. Horváth Sz. Ferenc: Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról. *A Hét. Új folyam*, III. évf. 33. sz.: 2005. aug. 18.
- ²⁴ Horváth Sz. Ferenc: *Népcsoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A Holokauszt Észak-Erdélyben*. Kézirat, a *Múltunk* 2006. 2. számában fog megjelenni.
- ²⁵ Holly Case: *Interpretation of European Intergration by ECE Elites*. Paper presented at the Conference Post Communist State and Society: Transnational and National Politics, Sept. 30 – Oct. 1, 2005.